

Ines AŞÇERİÇ-TODD

Bosna'da Dervişler ve İslam: Müslüman Bosna Toplumunun Oluşumunda Tasavvufî Boyutlar

Çev. Haris Macić ve Özge Kobak, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018, 264 sayfa, ISBN 978-605-7949-04-2

■ Metin SEYYAR*

Osmanlı şehirlerinin gelişiminde dervişlerin ve loncaların rolü, Arap-İslam tarihi, kültürü ve literatürü üzerine çalışmaları olan Ines Aşçeriç-Todd'un kaleme aldığı bu eser, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar fethini müteakiben bazı bölgelerin –ki bu çalışma hem Osmanlı mirasına hem de Boşnakların İslam'ı kabul etme süreçlerine ışık tutuyor- iskânında tarikatların rolünü ve bu fetih süreci ile başlayan İslamlaşma sürecini ele almaktadır.

Yazar kitabında, Bosna'nın İslamlaşma süreci ve bölgedeki şehirlerin gelişim aşamaları ve bu aşamaları şekillendiren araçların temel nitelikleri hakkında bilgiler vermektedir. Söz konusu bu literatür çerçevesinde Balkan coğrafyasının İslamlaşma sürecini ele alan çok sayıda eser bulmak mümkündür. Bu çalışmaların başında Ömer Lütfi Barkan'ın makalesi¹ gelmektedir. Bu makale, Osmanlı fetihleri sırasında Güneydoğu Balkanlara yerleşen dervişleri konu edinmektedir.

Ayrıca Balkanların İslamlaşma süreci konusunda bu çalışmada ele alınan metotların dışında materyaller kullanılarak üretilen eserler de mevcuttur. Bu tür çalışmalarda genellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda tahrir defterleri, XVII. yüzyılda ki avarız defterleri ve cizye defterleri üzerinden Balkanların nüfusu hakkında veriler elde edilmiş ve bu veriler ışığında bölgedeki İslamlaşma süreci değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu tür çalışmaları yürüten akademisyenlerden Ömer Lütfi Barkan, Nikolai Todorov, Maria Todorova, Bruce McGowan, Michael Kiel, Antonina Zaljaskova, Trainan Stoianovich, Linda Darling, Donald Quataert, Heath Lowry, Tijana Krstic ve Suraiya Faroqhi'yi sayabiliriz.

Ketebe Yayınlarından çıkan ve Ines Aşçeriç-Todd'un Oxford Üniversitesi'nde

* Doktora Öğrencisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balkan Çalışmaları. E-posta: mtnsyyr20@gmail.com – ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4560-2438>

1 Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler," Vakıflar Dergisi II, (1942).

hazırladığı doktora tezinin geliştirilmiş hali olan bu kitap, ilk olarak Brill Yayınlarından *Dervishes and Islam in Bosnia: Sufi Dimensions to the Formation of Bosnian Muslim Society* ismiyle yayınlanmıştır. Yazar akademik çalışmalarını İslam ve Bogomilizm, Osmanlı Bosna'sında tasavvuf geleneğinin kentsel gelişmeye katkısı ve XVI. ve XIX. yüzyılları arasında Bosna ticaretinde etkili olan lonca teşkilatının Bosna'nın Müslümanlaşma sürecine olan etkisi gibi konular üzerine inşa etmektedir. Yazar halen Edinburgh Üniversitesi'nde öğretim görevliliğine devam etmektedir.

Ines, eserinde ortaya attığı düşüncelerini zengin bir kaynakça verisi (ana kaynak olarak kullanılan tapu tahrir defterlerinin yanı sıra; Sırpça, Boşnakça ve İngilizce birinci elden kaynaklar) ile sunmaktadır. Ayrıca kullandığı kaynakçanın ele alınan problematiği kuşatıcı bir şekilde desteklediğini anlatılarında görmek mümkündür. Çalışmada kullanılan temel argümanlardan biri olan görsellerden (haritalar ve fotoğraflar) muhtelif sayfalarda istifade edilmiştir. Ayrıca kitabın sonuna kaynakça ve dizin eklenmesi ihmal edilmemiştir.

Ele alınan bu çalışma, giriş kısmından başka, Bosna'da fetih, yerleşim ve şehir oluşumunu şekillendiren unsurları tedrici bir şekilde anlatan üç kısımdan ve toplamda on bir bölümden oluşmaktadır. Bölümlerin ana hatlarıyla ihtiva ettikleri temel konuları sırasıyla şu şekilde gösterebiliriz: i) Bosna'nın Osmanlılar tarafından fethi ve dervişler, ii) Bosna'da ilk tekkeler, iii) Bosna kasabalarının kurucuları olarak dervişler, iv) Ahiler, Tarikatlar ve Bosna'daki loncaların dinî karakteri, v) Fütüvvet belgeleri: fütüvvetnâmeler, şecerennâmeler ve pirnâmeler, vi) Loncalarda cezalar, törenler ve kutlamalar, vii) Ahi Baba, viii) Loncalar ve devlet, xix) Loncalar ve İslamlaşma süreci, x) Hamzavî hareketinin altın çağı ve sonu, xi) Hamzavî tarikatının temelleri: Hamza Dede'nin tekkesi ve Tuzla bölgesinde İslamlaşma.

Yazar kitabın giriş kısmında, Bosna'nın İslamlaşma süreci hakkında yapılan önceki çalışmaları değerlendirmekte ve kendi araştırmasının alandaki literatüre nasıl bir katkı sağlamayı hedeflediğini tartışmaktadır. Bu anlamda İslamlaşma sürecinde, özellikle de Bosna'daki tarikatların başta askerî, iktisadî ve sosyal alanlarında farklı roller üstlendiği görülmektedir. Nitekim tarikatların muhtemel rolleri hakkında detaylı bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca heterodoks bir dinî anlayışa sahip seyyah dervişlerin yerleşimci özelliği ve toplumu kuşatıcı kuralları üzerinde durulmuştur.

Balkanların ilk fetihleri sırasında Osmanlı Devleti'nde halk arasında beğeni kazanan derviş hareketlerinin etkili olduğu bilinmektedir. Bu popüler dervişler aynı zamanda devletin en çok güvendiği gruplar arasındaydı. Nitekim bu savı destek-

leyen ayrı bir çalışmada Anton Minkov, yerleşimci Türk dervişlerin rolünün Müslüman nüfusun artmasında etkili olduğunu dile getirmiştir.²

Yazar, söz konusu İslamlaşma sürecini hızlandıran bir diğer etken olarak Bosnalı Bogomillerin Katolik kilisesinin din baskısından kurtulmak amacıyla Osmanlı Devleti'ne sığınmalarını dile getirmektedir. Bosnalı Bogomillerin dinî öğretilerinin İslam ile benzerliği süreci daha da hızlandırmıştır. Fakat İslam'a geçiş tedricî bir şekilde gerçekleşerek iki yüz yıla yakın bir süreyi kapsamaktadır.

Kitapta değerlendirmeye tabi tutulan ana argümanlardan biri de Osmanlı ordusunda yer alan derviş askerlerin durumudur. Bu bağlamda Bosna'nın fethini (1463) takip eden süreçte Osmanlı ordusunun karakteristik özelliği son derece önemlidir. Nitekim bölgede Osmanlı toplumunu oluşturan temel unsurlardan en önemlisi Osmanlı ordusudur. Yine bu bağlamda bu dervişlerin, fetihlerden Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin erken birer temsilcisi rolünde oldukları da göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla bu dervişlerin, Osmanlı ordusu bölgeden ayrılırken fethedilen topraklarda kalmayı tercih edip söz konusu coğrafyanın İslamlaşması veya şehirlerinin oluşum süreçlerinde oynadıkları rollerin ne olduğu hususu üzerinde durulması gereken önemli bir hadisedir.

Yazarın ele aldığı meseleleri çözüme kavuşturmasında yardımcı olan bir başka konu Bosna'da bulunan mezar taşlarıdır. Nitekim bu mezar taşlarında medfun olan şahsın lakabından yola çıkılarak bölgede etkin olan tarikatlar veya dervişler hakkında malumat sahibi olunabilir.

Osmanlı fetihleri yerel geleneklerin ve yaşam kalıplarının devamlılığını esas alan bir yöntem belirlemiştir. Özellikle fetihden hemen sonraki dönemde ihtida hareketleri sosyal bir dönüşüme neden olacaktır. İslamiyet'e geçişi sağlayan ekonomik, psiko-sosyal ve dinî-kültürel unsurlar heterodoks temayüllere sahip dervişlerin tedricî çalışmaları ile gerçekleşmiştir. Nitekim Bosna şehirlerinin gelişiminde veya yeni kurulan şehirlerin yapılandırılmasında *derviş etkeni* ile *devlet etkeni* bir arada hareket etmiştir. Bu süreç daha çok bir bölgeye bir tekkenin inşa edilmesi ile başlanmıştır. Yazar bu bağlamda söz konusu iki etkeni ayrıntılı bir biçimde tartışmaya açmıştır.

Fetih ile başlayan süreçte yukarıda adı geçen iki etkenin yanı sıra, loncaların dinî karakteri de bu anlamda önemlidir. Esnaf loncalarının dinî karakteri ile bağlantılı

2 Anton Minkov, *Conversion To Islam In The Balkans: Kisve Bahası Petitions And Ottoman Social Life, 1670-1730* (Leiden, 1921).

olarak, bu loncaların devletle olan ilişkisi de bir diğer önemli tartışma meselelerinden birdir. Söz konusu bu loncaların kendi iç teşkilatlanmaları çoğu zaman devlet tarafından kayıt altına alınamamıştır. Başka bir ifadeyle belirli loncaların faaliyetleri hakkında mahkeme sicillerinde sağlanan bilgiler son derece kısıtlıdır. Bunun nedeni olarak, çoğu esnaf loncasının kendi davalarını kendi aralarında kurdukları mahkemeler ile çözmesi ve bunun kadiya intikal etmemesi gösterilebilir. Nitekim Osmanlı'da loncaların var oldukları süre boyunca kendi üyelerine yönelik bazı yaptırımları devletten bağımsız bir şekilde uyguladıkları yönünde çok sayıda bulgu mevcuttur. Yazara göre, loncalardaki fütüvvet unsurları lonca sistemini önemli ölçüde şekillendirdiği için, fetih ve İslamlaşma araştırmalarında lonca hayatının göz ardı edilmesi söz konusu olamaz.

Ele alınan çalışmada değinilen bir başka argüman *Ahi Baba kültürü*'dür. Bosna'nın fethi ile başlayan süreçte Ahi Baba'nın etkisi kayda değer bir durumdur. Yazara göre loncaların devlet karşısında ne kadar bağımsız olduğu meselesi anlaşılırsa, Ahi Baba'nın etkisi de o kadar daha iyi anlaşılır hale gelecektir. Ancak XIX. yüzyıla bazı belgelerde Bosna'daki Ahi Baba rolünün artık dereceli olarak zayıfladığı görülmektedir. Esnaf loncalarının bir tarikata bağlı olmasının temelinde, zanaatların geleneksel olarak manevî yolculuğun birer pratik tezahürü olarak görülmesi yatmaktadır.

Ele alınan bir diğer konu *lonca* ile *devlet* arasındaki ilişkidir. Burada iki önemli görüş ileri sürülmektedir. Birincisi, Osmanlı loncalarının özünde bağımsız olduğu ve kendi iç düzenlemeleri ile kendilerini devlete karşı koruma amacı içinde olduğu yönündedir. İkinci görüş ise loncaların tamamen devlet tarafından sıkı bir denetim altında tutulduğu ve esnafı denetlemek ve kontrol üzere devlet tarafından kurulduğu yönündedir. Yazar söz konusu loncaların bir taraftan fütüvvetin ilkeleri ile sıkı bir bağ içinde olmasını, diğer taraftan da Ahi Baba'nın otoritesi sayesinde güçlü dinî bir hüviyete kavuşmuş olmasını göz önünde bulundurarak onların büyük oranda bağımsız olduğu işaret etmektedir. Aslında loncaların devlet yönetimi ile şehir halkı arasında idari bir bağ kurma amacıyla olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim esnaf loncaları idare, üretim düzenlemeleri, iş ahlakı ve genel davranış kurallarının uygulanmasında devletten bağımsız şekilde hareket etmişleridir.

Bosna toplumunun şekillenmesinde önemli bir etkene sahip bir diğer durum Hamzavî hareketidir. Hamzavî hareketinin (Hamza Bali- Hamza Dede) doktrinleri XVI. yüzyıl Bosna'sında halk ve idareciler arasında en çok tutulan öğretiler

arasındaydı. Bu hareket, eskiden beri süregelen Melamî-Bayramî tarikatında var olan bazı öğretilerin radikalleşmesine neden olmuş ve devlet tarafından sert bir şekilde karşılık görmüştür. Hamza Dede tekkesinin bölgede inşa edilmesi (1519) ile bölgenin Müslümanlaşması arasında doğrudan kuvvetli bir ilişki vardır. Bu tekkenin öğretilerinin bölgede benimsenmesi ile birlikte Hamzavî ideolojisinin benimsenmesi uzun zaman almamıştır.

Sonuç

Bosna'nın fethi ile birlikte şehirleşmede pozitif anlamda bir ilerleme kaydedilmiştir.³ Bu şehirleşme öncelikle dinî bir kurumun inşasıyla başlamaktadır. Yeni kurulmuş bu şehir ve kasabalarda loncaların oluşturduğu şehir ekonomisinin hızlı şekilde şehir gelişimine katkı sağladığı tespit edilmiştir. Loncalara üye olan ailelerin ciddi bir şekilde artması, bölgede sosyal bir dönüşüme sebebiyet vermiştir. Böylece iktisadî anlamda gelişen toplumun ve bölgenin İslamlaşmasına katkı sağlamıştır. Balkanlarda İslamlaşma Osmanlı yönetiminin ilk iki yüz yılında şehir merkezinde daha yaygın iken, XVII. Yüzyıldan itibaren kırsal kesimde ihtida hareketlerinin hızla arttığı görülmektedir.

Sonuç olarak yazar, tasavvuf geleneğinin ve tarikatların Bosna'nın İslamlaşma sürecine nasıl etki ettiğini dile getirerek bu çalışmada fütüvvet, Ahi geleneği ve diğer İslami unsurları gülün katmanları gibi birbirlerini tamamlayan halkalar şeklinde anlatmıştır. Yazar kitabında, özellikle lonca teşkilatının, Ahi Baba kültürünün ve Hamzavî hareketinin söz konusu sürece olan etkisi üzerinde durmaktadır. Bunu destekleyen temel argümanlar fütüvvetnâme, şecerênâme ve pirnâmelerden elde edilmiştir.

3 Söz konusu bu düşüncelerin aksini iddia eden Balkan milliyetçileri olmuştur. Nitekim Osmanlı dönemi Balkanları ve milliyetçilik akımlarının etkisiyle 1878 sonrası Osmanlı Balkanlarını ele alıp değerlendiren Balkan tarihçilerinde bu algıyı görmek mümkündür. Nitekim Nicolai Todorov, Leften Strav Stravrianos gibi bazı Balkan tarihçilerin Osmanlı'nın Balkan coğrafyasına gelmesiyle bu coğrafyada bulunan kentlerin sosyo-ekonomik olarak gerilediği ve burada kentleşmenin giderek azaldığı iddiası buna örnek olarak gösterilebilir.